

Przemiany w deklinacji polskiej. Zaimek

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Przemiany w deklinacji polskiej. Zaimek

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Zaimki to wyrazy, których główna funkcja polega na wskazywaniu. Nie nazywają obiektów (jak np. rzeczowniki) ani nie dookreślają ich treściowo (jak np. przymiotniki), ale na obiekty wskazują. System deklinacji zaimków zmienił się od czasów prasłowiańszczyzny: niektóre formy wyszły z użycia, część z nich pozostała w języku w postaci szczątkowej, przede wszystkim jednak doszło do ujednolicenia modeli odmiany. Najciekawsze zmiany dotyczyły a) zaimków rodzajowych (wskazujących i **anaforycznego**), b) zaimków „co” i „nic” oraz c) zaimka osobowego „ja”.

Twoje cele

- Omówisz historię zaimków polskich.
- Wymienisz tematy oraz końcówki fleksyjne, które miały dawniej zaimki.
- Wskażesz zaimki w wybranych tekstach.

Przeczytaj

1. ZAIMKI RODZAJOWE: WSKAZUJĄCE, ANAFORYCZNY I DZIERŻAWCZY

Zaimki rodzajowe to te, które odmieniają się przez rodzaje. Historyczne zaimki dzieli się na **twardotematowe** i **miękkotematowe**.

Twardotematowe były zaimki *овъ ть онъ*,
zaś miękkotematowe to:

- anaforyczny zaimek *ѣ*,
- wskazujący *сь*,
- dzierżawczy *мойъ*.

Twardotematowość i miękkotematowość zaimków przejawiała się w **końcówkach** fleksyjnych. Ilustruje to poglądowa tabela dla liczby pojedynczej:

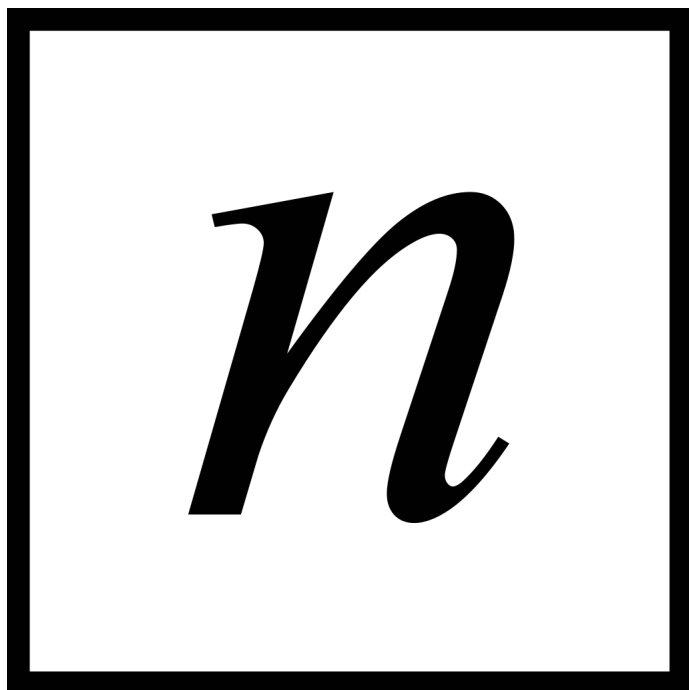
Przypadek	Rodzaj	Twardotematowe		Miękkotematowe	
		Końcówka	Forma	Końcówka	Forma
M	m. n.	-ѣ -о	тъ то	-ь -е	ѣ е
D	m. n.	-ого	того	-его	jemu
C	m. n.	-ому	тому	-ему	jemu
B	m. n.	= M	= M	= M	= M
N	m. n.	-ѣмь	тѣмь	-имь	жимь
Msc	m. n.	-омь	томь	-емь	жемь

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Samogłoski tworzące końcówki fleksyjne zaimków twardotematowych były tylne (ѣ, о), natomiast te składające się na końcówki zaimków miękkotematowych – przednie (ь, е). Zmiana polegała na tym, że **zaimki twardotematowe przyjęły miękkotematowy model odmiany**, co znaczy, że zaimki typu **тъ (ten) *овъ (ów) *онъ (on)*, odmieniane najpierw: *togo, tomu, owogo, owomu, onogo, onomu...* (tak jak dzisiejszy zaimek nieokreślony *кто: kogo, komu...*) zyskały odmianę: *tego, temu, owego, owemu, onego, onemu...*
Krótkie i trudne do artykulacji formy zaimków, jak *тъ, ѣ*, musiały zostać wzmocnione.

Polegało to np. na **reduplikacji**, czyli powtórzeniu (staropolskie *teć* < *tьtь), albo na **rozszerzeniu o morfem -nъ**, jak w formach *jen* i *ten*.

Ten jest w użyciu do dziś, zaś formy *jen* nie ma już w systemie polszczyzny od XVI wieku. **Formy mianownika zaimka anaforycznego *jь, ja, je* na wczesnym etapie zostały zastąpione przez formy mianownikowe zaimka wskazującego *on, ona, ono*.** Do XVI wieku pojawiał się, coraz rzadziej, biernik *ji*, ginący na rzecz formy *go*, pochodzącej od skróconego dopełniacza (*go* < *jego*). Śladami po starym bierniku *jь są połączenia przyimka z -ń (*n-jь), czyli m.in. *zań, weń, przedzeń, odeń* (= *za niego, w niego, przed niego, od niego*).

Źródło: domena publiczna.

To *n* pełni ważną funkcję w formach poprzymkowych: wytworzyło się z takich połączeń prasłowiańskich, jak *sьn jimь, *vьn je, *kьn jeji. **Spółgłoska *n* z przyimka w poczuciu językowym mówiących zrosła się z zaimkiem**, wskutek czego powstały formy: *sь njimь > *z nim*, *vь nje > *w nie*, *kь njeji > *k(u) niej*. Stąd dzisiejsze formy oboczne zaimka *on, ona, ono* w większości przypadków: formy bezprzymkowe (*jego, je, ją, jemu, jej*) i przymkowe (*niego, nie, nią, niemu, niej*).

Reliktem bezprzymkowego narzędnika jest forma *im* w wyrażeniach *im bardziej, im więcej, im częściej..* (*jimь).

Nie zachował się w polszczyźnie zaimek *sь*, wskazujący obiekt bliski w czasie lub przestrzeni. Niewielu użytkowników języka zdaje sobie sprawę, że ślad po tym prasłowiańskim zaimku przetrwał w utartych formułach *do siego roku, latoś, ni to, ni sio* etc.

2. ZAIMKI *CO* I *NIC*

Pierwotna, prasłowiańska forma mianownika-biernika zaimka *co* miała postać *čь. Podobnie jak w przypadku mianownika i biernika zaimka anaforycznego *jь, forma ta po zaniku jeru nie miała racji bytu, gdyż stałaby się czystą spółgłoską. Toteż funkcję mianownika-biernika przejął pierwotny dopełniacz *čьso, który po uproszczeniach fonetycznych przekształcił się w *co*. Natomiast w dopełniaczu już w czasach przedhistorycznych ustalił się nowotwór *czego*. Relikty biernika *čь można znaleźć w połączeniach z przyimkami: *przecz, zacz, wniwecz*.

Taka sama zmiana fonetyczna, jak w przypadku *czso* > *co*, nastąpiła w zaimku *niczso* > *nico*, z kolei *nico* utraciło wygłosową samogłoskę, dając w rezultacie *nic*.

Źródło: domena publiczna.

3. ZAIMEK OSOBOWY

Współczesny zaimek *ja* dawniej brzmiał *jaz* (z prasłowiańskiego *azъ). Forma ta pojawia się przynajmniej raz w zabytkach staropolskich (*Psalterz Floriański: ale jaz modlił jeśm się*, ps. 108, 3). Od najdawniejszych epok mianownik zaimków osobowych różnił się od pozostałych przypadków, por. *ja* : *mnie*, *ty* : *ciebie* itd.

Celownik liczby pojedynczej mógł mieć dwie formy: akcentowaną (*mnie*, *tobie*) i nieakcentowaną (*mi*, *ci*). Te ostatnie nazywane są enklitykami.

W staropolszczyźnie występowała jeszcze jedna para formy akcentowanej i nieakcentowanej: *sobie* : *si*; *si* zanikło, ale od XVIII wieku lukę po nim wypełniło gwarowe *se* (por. *Zjedz sobie pączka* : *Zjedz se pączka*).

Biernikowe formy *nas*, *was* są genetycznie formami dopełniacza przeniesionymi do biernika. Stary biernik brzmiał *ny*, *wy*. Formę *ny* daje się jeszcze odnaleźć w tekstach staropolskich, ale bardzo rzadko.

Słownik

końcówka

morfem końcowy, służący wyrażaniu funkcji składniowej wyrazu w zdaniu

morfem

(gr. *morphe* – kształt, forma) najmniejsza grupa fonemów, która niesie ze sobą określone znaczenie

Audiobook

Źródło: Urszula Sokólska, *O niektórych formach zaimków osobowych*, s. 101–113.

Polecenie 1

Odwołując się do multimedium, wyjaśnij, z czego wynikają błędy w użyciu zaimków osobowych zakończonych na -ń.

Polecenie 2

Wykaż, w jakiej formie można stosować poprawnie zaimki osobowe zakończone na -ń.

Słownik

absorpcja morfologiczna

(łac. *absorptio*) wchłonięcie jednego elementu wyrazowego przez inny albo przyłączenie elementu jednego morfemu do drugiego, np. końcowej głoski tematu do końcówki

morfem

(franc. *morphème*) najmniejsza znacząca częśćka wyrazu

perintegracja

(łac.) przesunięcie się granicy między morfemami w wyrazie, ustalenie się innych granic słowotwórczych

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Wskaż, które z podanych części mowy może zastępować zaimek.

przysłówek

partykuła

czasownik

przyimek

liczebnik

rzeczownik

przymiotnik

Ćwiczenie 2

Zaznacz zaimki rodzajowe.

wy

on

ja

ten

tamten

ów

Ćwiczenie 3

Wskaż, który z poniższych zaimków był w prasłowiańszczyźnie twardotematowy.

*sb

*jb

*tb

Ćwiczenie 4

Zaznacz zaimek, którego mianownikowe formy zastąpiły mianownik zaimka anaforycznego *ja *je.

mój moja moje

ten ta to

on ona ono

Ćwiczenie 5

Wpisz akcentowaną lub nieakcentowaną formę zaimków osobowych w celowniku *mnie : mi, tobie : ci*.

Należy (ja) się to.

Mam o tym powiedzieć (ty) ?

Jak (ty) się mieszka w Lublinie?

(ja) się ta sprawa nie podoba.

Pokażę (ty) coś, co cię zainteresuje.

(ty) zawsze wszystko uchodzi płazem.

Wszystko (ja) się już pomieszało.

Ćwiczenie 6

Zaznacz wszystkie zaimki w przywołanym fragmencie *Kazania na dzień Św. Katarzyny z XIII/XIV w.*

zolty

Cso nam przez tego niemocnego na łozku lezacego znamiona? Zawierne nics inego kromie człowieka grzesznego we złych skutcech przespiewajacego, jenze nie pamietaje dobra wiekujego, obiazął sie tomu, csoz jesc wrzemiennego, leniw jesc ku wstaniu czynic kazdego skutka dobrego [...]

Ćwiczenie 7

Wskaż, w których zdaniach i utartych wyrażeniach występują ślady dawnych, już nieistniejących w systemie języka polskiego zaimków lub ich form.

do siego roku

po nas choćby potop

im więcej, tym lepiej

czy wyście to widzieli?

dlatego

kto zacz

Ćwiczenie 8

Zdania po prawej stronie zawierają zaimki dzierżawcze i osobowe w dopełniaczu. Przyporządkuj te zdania do odpowiednich grup.

zdania z zaimkiem osobowym

zdania z zaimkiem dzierżawczym

Jak mogłeś wypuścić ich bez obiadu?

Nie znoszę ich!

Z jego wypowiedzi nic nie wynika.

Mam dość jej zachowań!

Ich pies wczoraj zaginął.

To jego widziałam, jestem pewna.

Jego naprawdę trudno zrozumieć.

Chciałbym znać jej myśli.

Nie ma jej w domu.

Jego ostatniej płyty nie da się słuchać.

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Przemiany w deklinacji polskiej. Zaimek

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Cele kształcenia – wymagania ogólne

II. Kształcenie językowe.

1. Pogłębianie funkcjonalnej wiedzy z zakresu nauki o języku.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

IV. Samokształcenie.

9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto rozumie proces kształtowania się systemu gramatycznego i potrafi wskazać jego elementy we fleksji, fonetyce i składni.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele lekcji. Uczeń:

- omawia, czym jest zaimek;
- analizuje użycie zaimków nieokreślonych w wierszu Wisławy Szymborskiej;
- wyjaśnia, z czego wynikają błędy w użyciu zaimków osobowych zakończonych na -ń;
- zaznacza zaimki w przytoczonym fragmencie tekstu.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- z użyciem e-podręcznika;
- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel udostępnia uczniom e-materiały i wprowadza ich w temat lekcji. Uczniowie zapoznają się z informacjami z sekcji „Wprowadzenie” dotyczącymi tego, czym jest zaimiek.
2. Nauczyciel wraz uczniami ustala cele zajęć i kryteria sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. Chętny uczeń na głos odczytuje treści sekcji „Przeczytaj”. Jeśli jakieś informacje są dla uczniów zbyt trudne, mogą poprosić nauczyciela o wyjaśnienie.
2. Nauczyciel opowiada uczniom o tym, czym są zaimki nieokreślone. Proponuje uczniom przyjrzenie się (na podstawie tekstu literackiego) właśnie takim zaimkom i dyskusję na pytania zawarte w przytoczonym materiale.

„Zaimki zwane w gramatykach polskich „nieokreślonymi” pełnią specjalną funkcję w naszych codziennych wypowiedziach. Pozwalają bowiem nadawcy wyróżnić obiekty, których nie może lub nie chce on bliżej zidentyfikować. [...]

Wisława Szymborska często stosuje w swoich wierszach wymienione rodzaje zaimków, wydobywając ich różnorodne konotacje znaczeniowe i funkcje komunikacyjne, których wartość umyka nie tylko zwykłemu użytkownikom języka, ale i lingwistom [...].

„Jacyś ludzie w ucieczce przed jakimiś ludźmi.

W jakimś kraju pod słońcem i niektórymi chmurami
zostawiają za sobą jakieś swoje wszystko.

Obsiane pola, jakieś kury, psy,
lusterka, w których nagle przegląda się ogień.

[...]”

(Wisława Szymborska, *Jacyś ludzie*, [w:] *Widok z ziarnkiem piasku*, Kraków: Wydawnictwo a5, 1996. 175)

Nagromadzenie zaimków w cytowanym wierszu wskazuje na intencję, którą można wyrazić pytaniem: Jakie znaczenie chcemy przekazać, mówiąc jacyś ludzie? Czy zawsze używamy zaimków „nieokreślonych” dlatego, że patrzymy z oddali i mamy kłopot z precyzyjną identyfikacją obiektów? A może raczej po to, by zbudować dystans między nami a innymi ludźmi – takimi samymi jak my, żyjącymi pod tym samym słońcem i niektórymi z przepływających nad nami chmur, hodujących dobrze nam znane gatunki zwierząt (kury) i trzymających psy (zapewne z takich samych powodów, z jakich my to robimy)”.

Nauczyciel dyskutuje z uczniami na temat pytań postawionych w artykule. Po zakończonej dyskusji odczytuje dalszą część artykułu sprawdzając, czy odpowiedzi uczniów pokrywały się z przemyśleniami autorki tekstu.

„Operując frazą z zaimkiem jakieś/jacyś, który wprowadza napięcie pomiędzy bliskością a oddaleniem podmiotu mówiącego wobec przedmiotu jego obserwacji,

poetka nie tyle oddaje nieokreśloność obiektów z punktu widzenia obserwatora, ile raczej jego stan emocjonalny. Perspektywa bliskości wynika z empatii wobec bliźnich (czyli ludzi „bliskich”), a druga, implikowana przez frazę jacyś ludzie i tym podobne – z bezradności wobec ich dramatu, rozgrywającego się przed oczyma obserwatora, ale w „bezpiecznej” od niego odległości. To m.in. dzięki telewizji następuje takie skrócenie perspektywy oglądu [...]. Zaimki niekreślone w wierszu *Jacyś ludzie* są jak gdyby substytutami telewizyjnego ekranu, który przybliża grozę, nie oszczędzając widzom makabrycznych szczegółów: zmusza ich niejako do współodczuwania, a jednocześnie wzmagając poczucie bezradności i winy. Niejako w samoobronie przed zaangażowaniem i wyrzutami sumienia obserwator stara się zachować emocjonalny dystans, którego wykładnikiem są frazy z zaimkami nieokreślonymi. Ich systemową funkcją – przypomnijmy – jest m.in. wyróżnienie obiektów, których mówiący nie chce bliżej identyfikować. Sytuacja opisana w wierszu stanowi zatem ramę interpretacyjną, która do ogólnego sensu słów jakiś, czyjeś itp. dodaje całą gamę pragmatycznych konotacji. To, co obserwator widzi i potrafi sobie wyobrazić, jest ukazywane z bliska, sprawia nawet wrażenie, że widz jest uczestnikiem opisywanej sytuacji. Użycie w tych deskrypcjach zaimka nieokreślonego, sugerującego oddalenie, kłóci się niejako z perspektywą zbliżenia”.

Irena Szczepankowska, *O semantyce zaimków*, Uniwersytet w Białymstoku

3. Uczniowie w parach wykonują polecenia z sekcji „Audiobook”. Wybrane osoby z każdej pary referują wyniki pracy, pozostali uczniowie i nauczyciel komentują.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie w ramach podsumowania wiadomości z lekcji wspólnie w klasie wykonują ćwiczenia od 1 do 6 z sekcji „Sprawdź się”.
2. Nauczyciel ponownie wyświetla na tablicy temat lekcji zawarty w sekcji „Wprowadzenie” i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu. Czego się uczniowie nauczyli?

Praca domowa:

1. Uczniowie indywidualnie wykonują ćwiczenia 7 i 8 z sekcji „Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

- Wierzbicka-Piotrowska Elżbieta, *Polskie zaimki nieokreślone: wybrane zagadnienia semantyczne, syntaktyczne i pragmatyczne*, Warszawa: wyd. Wydziału Polonistyki UW, 2011.
- Andrejewicz Urszula, *Polskie zaimki rzeczowne w ujęciu gramatycznym*, Białystok: Wydawnictwo UwB, 2001.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Audiobook”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.